

1997: HET JAAR VAN DE HAZELWORM IN LIMBURG

Steven Jansen, Rector van de Boomlaan 48, 6061 AS Posterholt

Iedereen die de gelegenheid heeft om buiten te werken weet dat je in het veld vaak onverwachte dingen tegen kunt komen. In mijn geval is elke ontmoeting met een Hazelworm (*Anguis fragilis*, figuur 1) het "goud in de mond van de vroege ochtendstond". Omdat vindplaatsen van Hazelwormen in Limburg dun gezaaid zijn leek het me aardig om eens een jaaroverzicht te geven van mijn hazelwormwaarnemingen van 1997. Dit artikel dient ook als oproep aan herpetologen om niet alleen maar "hazelwormtoerisme" te beoefenen in de vanouds bekende hazelwormgebieden.

METHODE

Tijdens mijn veldwerk voor verschillende opdrachtgevers heb ik in de periode 8 maart 1997 tot en met 8 september 1997 al mijn waarnemingen van Hazelwormen genoteerd. Voor Taken Landschapsplanning bv. heb ik in diverse gebieden monitoringswerkzaamheden uitgevoerd, zoals in het natuurontwikkelingsgebied Bergerheideplas in Noord-Limburg, dasenmonitoring in de Maasuiterswaarden ten noorden van Roermond en de Golfbaan Herkenbosch in Midden-Limburg. In Zuid-Limburg heb ik in de gemeente Meerssen van alle bermen (totale lengte 84 km) een vegetatie-kartering uitgevoerd (TAKEN LANDSCHAPSPLANNING BV., 1997). Voor Stichting de Lierlei zijn in het

Stevol-gebied in Midden-Limburg monitoringswerkzaamheden uitgevoerd (JANSEN, 1998a). Voor het Waterschap Roer en Overmaas heb ik voornamelijk in en langs Zuid-Limburgse beken en grubben vegetatie-karteringen uitgevoerd (PEETERS et al., 1998). De gebieden waar ik werkzaam ben geweest zijn niet systematisch onderzocht op Hazelwormen. De waarnemingen berusten min of meer op toevalstreffers.

Tijdens het veldwerk kijk je bij elk verdacht ritsel-geluid in de vegetatie om de oorzaak vast te stellen. Ook bij het omdraaien van afval, dat vaak in de berm ligt, kunnen Hazelwormen gevonden worden. Ook stille getuigen op het asfalt (verkeersslachtoffer) kunnen informatie opleveren.

FIGUUR 1
De Limburgse naam "goudschlengske" verwijst naar de kleur van een Hazelworm
(foto: René Krekels, bureau Natuurbalans).

RESULTATEN

In totaal zijn in 1997 36 Hazelwormen gevonden, te weten 16 vrouwtjes, 15 mannetjes en vijf subadulten. Hiervan zijn zes exemplaren als verkeersslachtoffer gevonden (tabel 1). Deze 36 exemplaren zijn in zestien uurhokken gevonden. In acht uurhokken zijn deze reptielen in de periode 1980-1990 niet aangetroffen. De vondsten in deze zestien uurhokken zijn verdeeld over 27 kilometerhokken. Hiervan is in 22 kilometerhokken de soort in de periode 1980-1990 niet aangetroffen. De gegevens uit het archief van de Herpetologische Studiegroep van na 1991 vullen het verspreidingsbeeld van de Hazelworm mooi aan. In deze periode zijn door de leden van de studiegroep in zo'n 30 nieuwe kilometerhokken, verspreid over de provincie, Hazelwormen aangetroffen. Het areaal van de soort raakt dus steeds beter bekend (figuur 2).

BIJZONDERE WAARNEMINGEN

Soms loont het om afval te bekijken. Aan de bosrand van het Bremmersbosch in Midden-Limburg lag een oud cola-blikje, waaruit verdachte geluiden kwamen. Bij het oprapen kroop er, tot mijn grote verbazing, een Hazelworm uit!

In het anders zo rustige dorpje Geulle in Zuid-Limburg werd een hevig geritsel in de berm waargenomen. Bij nadere inspectie zag ik twee wild kronkelende Hazelwormen die de liefde bedreven. Plots kwam een buurvrouw om de hoek kijken en vond dat zij daar ook recht op had! Dit liep uit op een ware orgie. Het drietal belandde al dollend, hoe kan het ook anders, in de goot. De buurvrouw pakte het parende vrouwtje hard aan door haar overal te bijten. Het parende vrouwtje kon niet veel anders dan snel vertrekken en kroop, tussen mijn voeten door, de verharde weg haaks over. En de temperamentige buurvrouw kreeg haar zin! De meest bijzondere vindplaatsen vond ik op het westelijk dijktaalud van het Julianakanaal (figuur 3). Hier zijn volgens het archief van de Herpetologische Studiegroep Limburg nog nooit Hazelwormen aangetroffen. De dichtst-

Noord-Limburg

203-401	I ♀	Nieuw-Bergen, Driessenven, braamstruweel
204-399	I subadult	Nieuw-Bergen, Bergerheideplas, bosrand
204-398	I ♀	Nieuw-Bergen, Bergerheideplas, bosrand
211-383	I ♂	Lomm, Ravenvennen, vergraste vochtige heide

Midden-Limburg

207-369	I subadult*	Belfeld, Maalbeek, bosrand
205-364	I subadult*	Reuver, Prinsendijk, bosrand
196-359	I ♀	Asselt, spoordijktaalud, braamstruweel
197-358	I ♀	Asselt, spoorberm, ruigte
198-357	I subadult	Asselt, spoorberm, ruigte
202-359	I ♂	Swalmen, Elmtewald, bosrand
201-354	I ♀	Herkenbosch, Bremmersbosch, bosrand
187-346	I ♀	Aasterberg, Julianakanaaldijk, ruigte

Zuid-Limburg

179-325	I ♀ I ♂	Aan de Maas, Julianakanaaldijk, bosrand
181-329	I ♂	Stein, Julianakanaaldijk, bosrand
181-328	I ♀*	Stein, Julianakanaaldijk, bosrand
180-326	2 ♀ 3 ♂	Geulle, bosrand, berm
180-325	I ♀ I ♂	Geulle, dijklichaam, ruigte
178-324	I ♀	Voulwames, Julianakanaaldijk, bosrand
179-322	I ♀ I ♂	Bunde, spoordijktaalud, braamstruweel
183-323	I ♂* I subadult	Waterval, Kloosterberg, bosrand
181-322	I ♀*	Humcoven, Biesenberg, holle weg
181-321	I ♂	Meerssen, brede berm
182-320	I ♀ I ♂	Meerssen, brede berm
202-320	I ♂	Kerkrade, beekoever in bos
182-318	I ♂	Berg, graft
186-309	I ♂	Hoogcruts, graft

TABEL I

Hazelwormwaarnemingen tussen 8 maart en 8 september 1997. Verkeersslachtoffers zijn aangegeven met *.

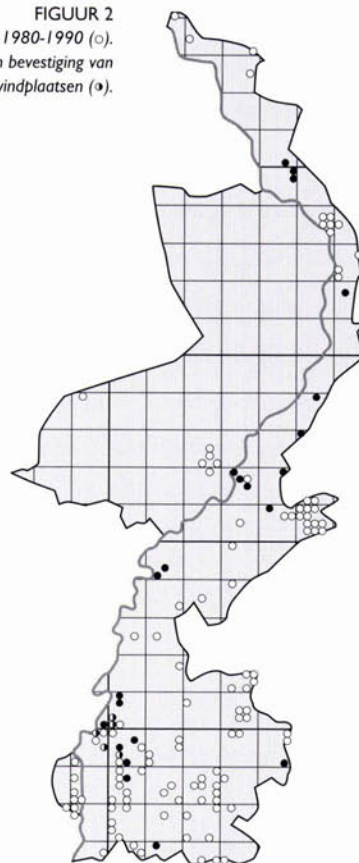
bijzijnde vindplaats is 8 kilometer zuidelijker, maar dan op de oostelijke zijde van het dijktaalud van het Julianakanaal. Gericht onderzoek kan mogelijk nog meer vindplaatsen opleveren en kan duidelijk maken of de westelijke populaties al dan niet geïsoleerd zijn. In totaal zijn er zeven Hazelwormen (vijf vrouwtjes en twee mannetjes) op het westelijke dijktaalud van het Julianakanaal gevonden. Hiervan zijn twee dieren als verkeersslachtoffer getoed.

BEDREIGING, BESCHERMING EN BEHEER

Van de zes verkeersslachtoffers zijn twee exemplaren op auto-vrije asfaltwegen door fietsers doodgereden. Tijdens mijn surveillancetwerk als toezichthouder in het Nationaal Park de Meinweg (1995-1996) heb ik veel doodgereden reptielen gevonden. In totaal 212 reptielen waaronder 49 Hazelwormen, 45 Levenbarende hagedissen, 107 Zandhagedissen

FIGUUR 2
De verspreiding van de Hazelworm in 1980-1990 (○).
Mijn waarnemingen in 1997 (●) en bevestiging van reeds bekende vindplaatsen (◐).

FIGUUR 3
Opmerkelijke vindplaatsen van Hazelwormen bevinden zich op het westelijke dijktaalud van het Julianakanaal, zoals ter hoogte van het gehucht Aasterberg in Midden-Limburg (foto: Steven Jansen).

waarvan 43 hoogzwangere vrouwtjes, 7 Gladde slangen en 4 Adders (figuur 4) (JANSEN, 1997). Het bizarre hiervan is dat deze vooral op zandpaden zijn gevonden in gebieden, die volgens de informatiefolder van Staatsbosbeheer afgesloten zijn voor fietsers! Volgens de folder is deze maatregel speciaal genomen voor de bescherming van de reptielen! Alleen al op het Komizenpad zijn 32 doodgereden reptielen gevonden. Dit is één van de vele voorbeelden dat aangeeft hoe kwetsbaar reptielen in gebieden zijn waar een recreatief medebelang te zwaar meeweegt in het beleid. Ook in andere Nationale Parken is de grootschalige recreatie voor Hazelwormen dodelijk. In 1982 werden in het Landgoed de Hamert op zandpaden vier dode Hazelwormen gevonden (WOLTERS & COUWENBERG, 1982). Ik ben er volledig van overtuigd dat natuurbescherming en grootschalige recreatie in een Nationaal Park niet goed samengaan. In deze kwetsbare leefgebieden van reptielen verwacht ik toch dat de terreinbeherende instantie op z'n minst een klein beetje inzicht heeft in diergedrag en daar dan ook zijn beheersmaatregelen op af moet stemmen. Ook is meer toezicht dringend noodzakelijk om stroperij van reptielen in het Nationaal Park de Meinweg te voorkomen. Daarnaast zou het vergroten van het Nationaal

Park de Meinweg (JANSEN, 1998b) bij elke vergadering van het overlegorgaan altijd als eerste punt op de agenda moeten staan. De al meer dan een miljoen bezoekers op jaarbasis (1997) kunnen vanuit het toekomstige informatiecentrum via alternatieve routes door "nieuwe natuur" (voormalige landbouwgebieden) met grote grazers worden geleid. Alleen op deze manier worden de kwetsbare gebieden door grootschalig "natuur"toerisme ontzien.

Ook andere, kleinere natuurgebieden, zoals de Julianagroeven in Zuid-Limburg, kunnen last hebben van recreanten. Het viel mij meteen op dat bijna elke steen in de groeve niet meer dan een jaar rustig heeft kunnen blijven liggen. De verstoring door dit "hazelwormtoerisme" in de Julianagroeven is voor deze populatie niet erg bevorderlijk. Misschien is het voor de beheerder van de Julianagroeven een goede overweging om een bok met nog grotere horens en/of stootkracht aan te schaffen als beschermingsmaatregel.

De meest hoopgevende vindplaatsen vond ik zoals vermeld ten westen van het Julianakanaal. Vooral in de kleine bosjes bij het kanaal zijn Hazelwormen aangetroffen. Door mogelijke isolatie en slecht beheer is deze waarschijnlijk kleine restpopulatie zeer kwetsbaar (figuur 5A). Bij een eventuele verbreding van het kanaal dient er rekening te worden gehouden met deze soort (TAKEN LANDSCHAPSPANNING BV., 1998). Meteen hieraan gekoppeld zou er in het kader van de grootschalige natuurontwikkelingsplannen van de Grensmaas meer aandacht aan hoogwatervluchtplaatsen moeten worden besteed. Deze kunnen het beste tegen de steile taluddijk van het Julianakanaal worden gemaakt (figuur 5B). Hierdoor wordt de dijk aan beide zijden van het kanaal zeer flauw en hoeft ze niet meer te worden begraasd door een grote hoeveelheid schapen. Grote grazers kunnen dit werk dan overnemen. Naast het creëren van hoogwatervluchtplaatsen is het grootste voordeel dat het beheer extensiever wordt. Met dit gewijzigde beheer ontstaat er een structuurrijke vegetatie, die voor de kleine restpopulatie Hazelwormen op de langere termijn meer overlevingskansen biedt dan nu het geval is. Het Belgische natuurontwikkelingsgebied de Hochter Bampd in het Maasdal geeft aan dat beheer met grote grazers en Hazelwormen uitstekend samengaan. Jaarlijks worden hier diverse exemplaren waargenomen (mond. med. Gijs Kurstjens).

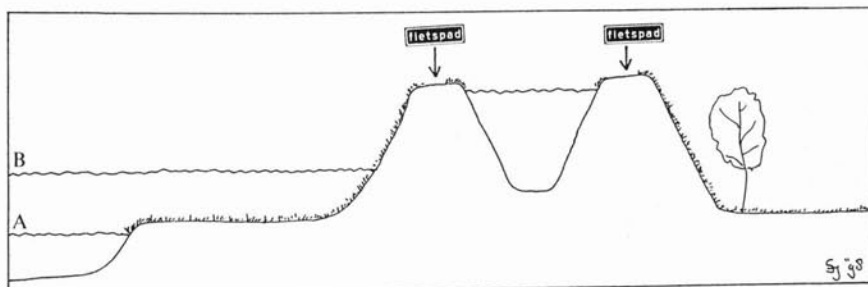
Zoals U reeds heeft kunnen lezen gaan fietsers en Hazelwormen niet goed samen. Daarom is het verstandig om alleen aan de Grensmaaszijde korte stukken fietspad te handhaven. Aan

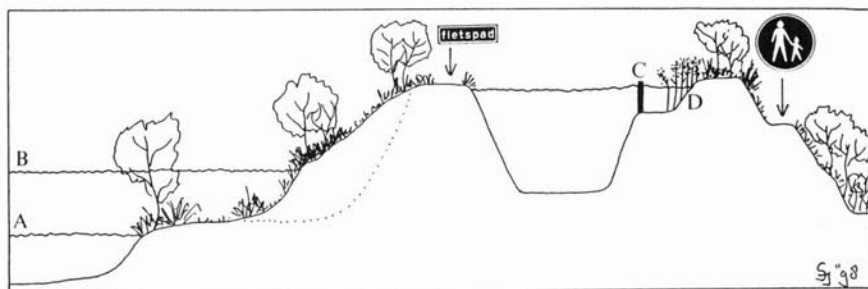
FIGUUR 4
De Adder, het symbool van het Nationaal Park de Meinweg, door een fietser doodgereden op het Komizenpad, 1995 (foto: Steven Jansen).

de andere kant zou een voetpad kunnen worden gemaakt halverwege het dijktaalud. Op deze manier wordt de natuuroever meteen ook een rustgebied voor de fauna (o.a. Otter, vogels) en paaipplaats voor vissen. Uiteraard moeten ook

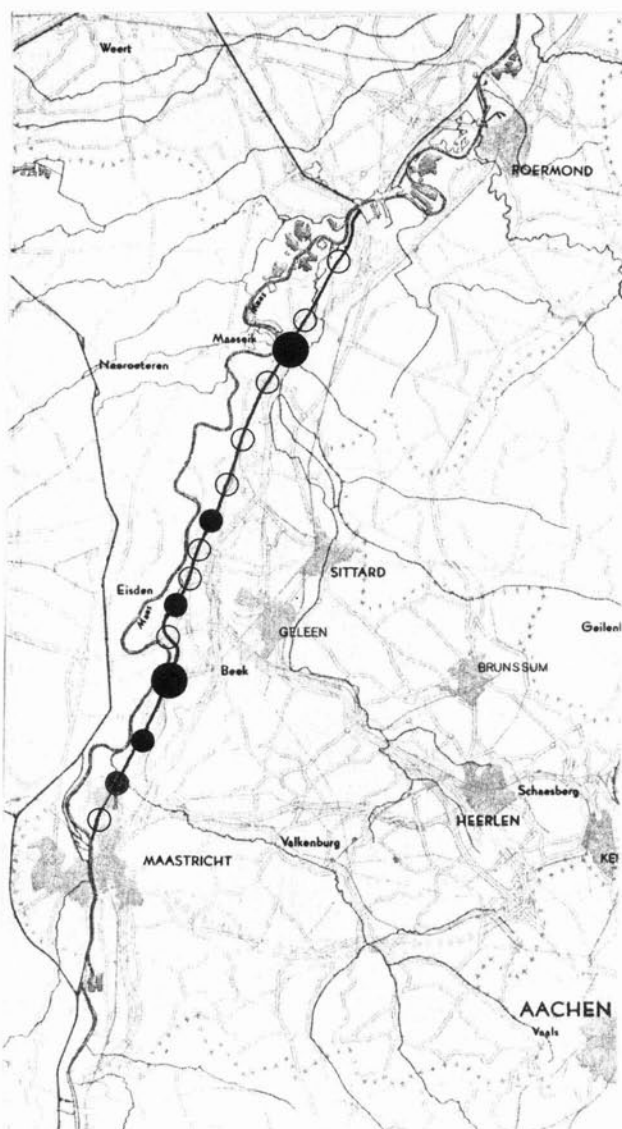
sportvissers uit dit rustgebied geweerd worden. Daarnaast lijkt het mij noodzakelijk om de isolatie van het Grensmaasgebied, die door het Julianakanaal wordt veroorzaakt, op te heffen. Overigens geeft de aanwezigheid van vele albi-

FIGUUR 5A
Doorsnee van de huidige situatie van het Julianakanaal. Twee verschillende waterstanden van de Maas: normaal waterpeil (A) en hoogwater (B). De dijktaaluds van het kanaal zijn nu door schapen kortgegraste graslanden (tekening: Steven Jansen).

FIGUUR 5B
Doorsnee van de mogelijke toekomstige situatie na de verbreding van het Julianakanaal. Golfslagscherm met uittreedplaatsen (C) beschermt de natuuroever (D). Dijktaaluds met hoogwatervluchtplaatsen zijn nu structuurrijke vegetaties begraasd door grote grazers (tekening: Steven Jansen).

FIGUUR 6
Voorstel voor ligging van
wildviaducten over het
Julianakanaal om de isolatie
van het toekomstige
grootschalige natuur-
ontwikkelingsgebied de
Grensmaas op te heffen.
Bestaande bruggen (○),
bestaande bruggen
aanpassen (◐) en
wildviaducten aanleggen
(●). Schaaf top.
ondergrond 1:400.000.

no Egels in Limburg wel zeer te denken (JANSEN *et al.*, 1998). Voor het opheffen van de isolerende werking voor aan land gebonden fauna kan gedacht worden aan een aantal wildviaducten (figuur 6), zoals die ook te zien zijn op de Hoge Veluwe (Woeste Hoeve). Ook andere dieren die volgens de Grensmaasplannen hier zouden moeten voorkomen kunnen dan op een natuurlijke wijze via zo'n wildviaduct over het Julianakanaal dit grootschalige natuurontwikkelingsgebied op eigen kracht bereiken (BACKBIER & JANSEN, 1997).

TENSLLOTTE

Het Komizenpad is door Staatsbosbeheer eindelijk afgesloten voor fietsers. Toch worden er helaas nog steeds op dit pad doodgereden reptielen gevonden. Meer toezicht is

dringend noodzakelijk. Hoe dan ook hoop ik dat dit artikel voor veel mensen de aanleiding zal zijn om ook eens in de witte gebieden van het verspreidingskaartje naar Hazelwormen te gaan zoeken. Hoe beter we weten waar deze geheimzinnige dieren zitten, hoe meer we kunnen doen voor hun bescherming in de toekomst.

Daar is het uiteindelijk toch allemaal om begonnen, of niet soms?

DANKWOORD

Dank aan mijn drie opdrachtgevers: Taken Landschapplanning bv., Stichting de Lierlei en het Waterschap Roer en Overmaas om de verzamelde gegevens te mogen gebruiken voor dit artikel. Verder dank aan Leo Backbier, Harry van Buggenum en Jo van der Coelen voor het doornemen van het artikel. Ook dank aan de leden van de Herpetologische Studiegroep voor de aanvullende gegevens. Speciale

dank aan René Krekels (bureau Natuurbalans, Nijmegen) voor de fraaie dia van een Hazelworm.

SUMMARY

SLOW WORMS IN LIMBURG IN 1997

A total of 36 slow worms (*Anguis fragilis*) were found in Limburg in 1997, of which 6 were traffic victims (Table 1). The 36 specimens were found in 16 grid squares, 8 more than in the period 1980-1990. The finds in the 16 grid squares were distributed over 27 kilometre squares, 21 more than in the period 1980-1990 (Fig. 2).

In the period 1995-1996, 212 reptiles in De Meinweg national park were run over by cyclists. This persistent cyclist problem at De Meinweg needs to be solved urgently. In the planned large-scale nature development scheme known as 'De Grensmaas', ecoducts over the 'Julianakanaal' canal will be needed to solve the problem of the isolated and therefore vulnerable slow worm population (Fig. 6).

LITERATUUR

- BACKBIER, L. & S. JANSEN, 1997. Wilde Zwijnen langs de Grensmaas. Kansen voor natuurlijke herintroductie van het Wild zwijn in het rivierengebied. Nieuwe Wildernis (herfst 1997): 14-19.
- BERGERS, P.J.M., 1992. Hazelworm. In: J.E.M. van der Coelen (red.). Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg: 200-207. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Stichting RAVON; Maastricht, Nijmegen.
- JANSEN, S., 1997. Totaal lijst van doodgereden reptielen in het Nationaalpark de Meinweg 1995-1996. Privé-publicatie. Posterholt.
- JANSEN, S., 1998a. Herpetofauna. In: P. Thomas (red.). Natuurwaarden in het Stevol-gebied. In opdracht van Panheel Groep Stevol BV. Stichting de Lierlei, Heerlen.
- JANSEN, S., 1998b. Winterwaarnemingen van zoogdieren in de Turfkoelen (Midden-Limburg). Natuurhistorisch Maandblad 87 (4): 85-89.
- JANSEN, S., E.J. GUBBELS & L.A.M. BACKBIER, 1998. Waarnemingen van albino Egels in Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 87 (2): 38-40.
- PEETERS, G.M.T., R. BARENDSE, S. JANSEN & H.J.M. VAN BUGGENUM, 1998. Floristische bijzonderheden tijdens een bekeninventarisatie in Zuid- en Midden-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 87 (3): 58-60.
- TAKEN LANDSCHAPSPANNING BV., 1997. Inventarisatie Wegbermen. Rapport 1432-A, in opdracht van de Gemeente Meerssen.
- TAKEN LANDSCHAPSPANNING BV., 1998. Verbreding Julianakanaal. Effecten op natuurwaarden. Rapport 1465-A, in opdracht van Rijkswaterstaat-Directie Limburg, Dienst Weg en Waterbouw.
- WOLTERS, J.H.B. & J.G.H. COUWENBERG, 1982. Oecologisch onderzoek aan de hagedissen op het landgoed "De Hamert" in 1982. Verslag 221. Zoologisch Laboratorium, afdeling Dieroecologie, Katholieke Universiteit Nijmegen.